

Inledning

Känslohistoria

KRISTIINA SAVIN*, STAFFAN BERGWIK**
& LEIF RUNEFELT***

Vi befinner oss mitt i en emotionell vändning, åtminstone om vi ska tro på rösterna i den strida ström av vetenskaplig litteratur som ägnats åt känslor under det senaste årtiondet. Efter att humanister och samhällsvetare under lång tid ensidigt fokuserat på förnuft och rationalitet är det nu dags att se människan i hela hennes komplexitet, har uppmaningarna ljudit sedan millennieskiftet. Utvecklingen har eskalerat och i dag har *history of emotions*, på svenska känslohistoria eller känslornas historia etablerat sig som en livskraftig inriktning med nya forskningscentra, universitetskurser och särskilda skriftserier. Museer världen över har visat utställningar om passionerna i konsten, och snart sagt varje periodisk publikation med självaktning har ägnat ett specialnummer åt emotioner.¹

I sin vetenskapshistoriska översikt *Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte* (2012, engelsk översättning 2015) tar den tyske historikern Jan Plamper ett samlat grepp om den känslohistoriska forskningens historia och förhistoria. Den förste som metodiskt försökte historisera det förflutnas känslor var Lucien Febvre, en av grundarna till *Annales d'histoire économique et sociale*, årsskriften som blev ett språkrör för den franska mentalitetshistorien.² I uppsatsen "La sensibilité et l'histoire. Comment reconstituer la vie affective d'autrefois?" (Sensibilitet och historia. Hur rekonstruera det förflutnas känsloliv?, 1941) beklagade han sig över det anakronistiska psykologiserandet hos samtida historiker. Obekymrat kunde dessa berätta att Napoleon gripits av vrede eller glädjerus utan att ägna en tanke åt vad vrede eller glädje kunde ha betytt vid denna tid.

*Filosofie doktor i idé- och lärdoms historia, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, kristiina.savin@kultur.lu.se

**Professor i idéhistoria, Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet, staffan.bergwik@idehist.su.se

***Professor i idéhistoria, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola, leif.runefelt@sh.se

Problemet var således inte att känslor inte omtalades av historikerna – redan de grekiska historieskrivarna hade gärna uttalat sig om aktörernas psykologiska drivkrafter – utan att känslornas närvaro i historieskrivningen präglades av godtycklighet och brist på reflektion. Febvre föreslog analys av begrepp, bilder och skriftliga källor genom århundradena.³

Febvre var inte den förste att uppmana till metodisk reflektion kring känslor inom historievetenskapen – ansatser hade funnits redan hos det sena 1800-talets historieteoretiker. I sin *Einleitung in die Geistesgeschichte* (1883) hade Wilhelm Dilthey utvecklat tanken om en historisk hermeneutik som uppmanade forskaren till en sinnlig och känslomässig inlevelse i det förflutnas erfarenheter, medan kollegan Karl Lamprecht i uppsatsen ”Was ist Kulturgeschichte?” (1897) föreslog att den moderna psykologins insikter om själslivets lagbundenheter även skulle tillämpas i tolkningen av historiska aktörers handlingar.⁴

Bland tidiga försök att gestalta och förklara skillnader mellan olika epokers känsloliv finns Johan Huizingas vy över senmedeltidens stämningsslägen i *Ur medeltidens höst* (1919) och Norbert Elias civilisationsteori i *Sedernas historia* (1937–1939), vilka båda konstruerar en linjär berättelse om en utveckling: från senmedeltiden till den moderna tiden har känslor och begär kommit att underordnas av alltmer komplexa psykologiska kontrollmekanismer. Medeltidsmänniskans obehärskade barnasinne kontrasterades mot den moderna människans självbehärskning och psykologiska komplexitet. Den evolutionära syn på känslor som dominerar Huizingas och Elias verk har dock diskvalificerat dem från att betraktas som föregångare till dagens akademiska känslöhistoria.⁵

Ett metodiskt och teoretiskt avstånd markeras också mot historiska skildringar som betraktat känslor som allmänmänskliga universaler. Några välkända exempel är Jean Delumeaus tvåbandsverk om rädslan *La peur en Occident. (XIVe–XVIIIe siècles)* (1978) och Theodore Zeldins många studier över kärleken och andra känslor i det tidigmoderna Frankrike. De båda tecknar långa linjer över enskilda känslor, dock utan att historisera känslorna som sådana: rädsla såväl som kärlek betraktas här som historiska konstanter i en föränderlig miljö. På liknande grunder har kritiken drabbat den av psykoanalytisk teori inspirerade inriktningen ”psykohistoria” som upplevde en högkonjunktur under 1970- och 1980-talen med Peter Gays fembandsverk *The bourgeois experience. Victoria to Freud* (1984) som främsta exponent. De psykoanalytiska analyskategorierna avsedda att avslöja den psykiska dynamiken är ahistoriska och blockerar blicken för det historiskt föränderliga.⁶

Den moderna känslöhistoriens början brukar i stället placeras hos historikerparet Peter N. Stearns och Carol Zisowitz Stearns, vars studier av nordamerikansk 1800- och 1900-talskultur hämtar teoretisk inspiration

från modern emotionssociologi. I en inflytelserik artikel från 1985, "Emotionology. Clarifying the history of emotions", myntade de begreppet "emotionologi" (*emotionology*) som betecknar de föreställningar och normer som omger känslorna i ett samhälle, och som inte ska förväxlas med det faktiska beteendet.⁷ I *American cool. Constructing a twentieth-century emotional style* (1994) beskriver Peter N. Stearns, huvudsakligen med utgångspunkt i etikettböcker och annan handbokslitteratur, uppkomsten av en ny emotionell stil (*emotional style*) mellan ungefär 1920 och 1960 då det blir mindre accepterat att offentligt visa intensiva känslor som ilska.

Den avgörande brytpunkten i värderingen av tidigare historieskrivning inträffade år 2002 då den nordamerikanska medeltidshistorikern Barbara Rosenwein i sin numera klassiska artikel "Worrying about emotions in history" punkterade vad hon kallar den hydrauliska teorin (*hydraulic theory*) om känslor: historiker har velat se människan som ett slags ångmaskin fylld av vätskor och ångor som antingen blir utsläppta eller undertryckta. Men detta är en synnerligen missvisande och föråldrad tankemodell med rötter i freudiansk människosyn, påpekar Rosenwein, vars kritik främst gäller den styvmoderliga behandlingen av medeltiden.⁸ I enlighet med vad som kommit fram i nyare kognitionsvetenskap bör känslor inte betraktas som svårstyrda irrationella krafter, utan värderande omdömen om vad som är bra eller dåligt, gynnsamt eller ogynnsamt, för den kännande individens väl och ve, menar Rosenwein med hänvisning till 1990-talets neurobiologi.

Rosenwein understryker också språkets betydelse: vi måste vara uppmärksamma på de vokabulärer som de historiska aktörerna använder när de talar om sina känslor, och de föreställningar som språkbruket är förankrat i. På denna punkt knyts känslohistorien också samman med idéhistoria. I stället för att betrakta den intellektuella historien (*intellectual history*) som känslohistoriens motsats bör den vara dess allierade.⁹ I Rosenweins egna analyser av medeltidens emotionella gemenskaper i *Emotional communities in the early Middle Ages* (2006) och senare verk förenas socialhistoria med begrepps- och teologihistoria. Rosenwein stödjer sig här på en annan mycket inflytelserik teoretiker – den amerikanske kulturanthropologen William M. Reddy som med stöd i kognitionsvetenskap och filosofisk talhandlingsteori utvecklat teorin "emotiv" – de språkliga uttryck och talhandlingar genom vilka aktörerna omtalar sina känslor. I *The navigation of feeling. A framework for the history of emotions* (2001) visar Reddy hur 1700-talets sentimentala strömningar kom att kulminera under den franska revolutionen och slutligen också ledde till 1794 års blodiga terror.¹⁰

Det nya med känslohistoria är således inte främst själva forskningsobjektet – mänskligt känsloliv – utan angreppssättet: kategorin emotion

har kommit att användas som en analytisk kategori eller perspektiv som i likhet med genus eller klass kan tillämpas på vitt skilda fält. Analys av känslor kan användas som komplement till andra slags perspektiv för att avtäcka hitintills förbisedda aspekter av historiska sammanhang inom politik, krig, vetenskap, ekonomi, juridik, religion, litteratur, musik, bildkonst, geografi och materiell kultur. Det bör också understrykas att under de senaste decennierna har emotionsperspektivet upplevt ett uppsving inom andra humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner, men också neurobiologin och psykiatrin.

I sin inledning till temanumret om känslor inom vetenskapen i tidskriften *Isis* (2009) konstaterade den brittiske vetenskapshistorikern Paul White att med få undantag har emotioner hamnat utanför vetenskapshistorikernas blickfång.¹¹ Det senaste decenniet har dock ändrat scenen även här. White själv har undersökt känslornas plats i Charles Darwins vetenskapliga praktik.¹² Relationen mellan emotioner och vetenskaplig objektivitet är en fråga som kommit att få allt större uppmärksamhet; man har också frågat sig vilken roll känslorna spelar i den vetenskapliga och akademiska kulturen som sådan.¹³ Flera begreppshistoriska undersökningar har visat hur den moderna vetenskapliga, men även vardagliga, vokabulären tog form på tröskeln till den moderna tiden. Det engelska begreppet *emotion* slog igenom i vetenskaperna först under 1800-talet.¹⁴ Mest omfattande är den vetenskapshistoriska forskning som intresserat sig för hur känslor behandlats som forskningsobjekt, framför allt inom medicin, psykologi, psykiatri, neurovetenskaper, men även historia och samhällsvetenskaper.¹⁵

När Jan Plamper år 2012 satte punkt för sin vetenskapshistoriska genomgång av känslohistoriens rötter jämförde han känslohistorien med en rymdfarkost på väg att skjuta i höjden. Han fick rätt: antalet titlar om känslor i historien har månfaldigats för varje år som gått. De nya teoretiska och metodiska bidrag som tillkommit strax före och efter millennieskiftet är fler än vad som är möjligt att presentera i detta förord. Känslor har sagts ligga till grund för emotionella strukturer och regimer, de har betraktats som performativa praktiker, som kroppsliga och sinnliga erfarenheter, de har tillskrivits en viktig funktion för bevarandet och hantelandet av minnen.¹⁶

Det känslohistoriska perspektivet trotsar disciplingränserna. Det har därför inte framstått som motiverat att begränsa urvalet artiklar med traditionell vetenskaps- eller idéhistoria. I det följande visar elva forskare med tillhörighet i fyra olika akademiska discipliner – idéhistoria, historia, litteraturvetenskap och ekonomisk historia – hur en analys av känslor kan bidra till förståelsen av historiska idéer och praktiker från medeltiden till 2010-talet.

Margareta Nordquist visar hur tekniker att framställa känslor och minnen i den medeltida *Karlskrönikan* användes för att konstruera olika aktörers moraliska halt. Vrede, skam och sorg var politiska känslor som gav energi åt krönikans narrativ. Det blir särskilt tydligt i krönikans ambition att framställa Karl Knutsson som den legitime fursten, som kunde både utöva och kontrollera sin vrede mot såväl politiska motståndare som undersåtar. Nordquist knyter också en länk mellan den känslohistoriska forskningen och minnesforskningen representerad till exempel av Aleida Assman, två forskningsfält som väl låter sig förenas, då hon visar hur krönikan använder känslor för att odla minnet av oförrätter.

Sofia Warkander undersöker den franska 1600-talsförfattarinnan Madame de Villeguier och hennes bidrag till den nya litterära genren *nouvelle historique*. Genren förhöll sig till samtida diskussioner om känslor och tematiserade passionerad kärlek. I sina verk relaterade Madame de Villeguier passionernas anarkistiska dimensioner till den absolutistiska kungamaktens självpåtaga bild av rationalitet. Verken formulerade en implicit berättelse om politikens uttrycksformer som en historia om förbjudna och korrumpierande passioner. I så måtto förenar Warkander i sin analys en känslohistorisk diskussion med en litteraturhistorisk och i förlängningen också med historien om 1600-talets politiska regim.

Trine Outzen undersöker debatten om melankoli i 1700-talets England, där metodisterna, vilka omhuldade den religiösa melankolin, anklagades för fanatism som gränsade till galenskap. Outzen undrar varför frågan om melankolin blev en så brännande stridsfråga. För metodisterna utgjorde melankolin en emotionell struktur, grundläggande för en emotionell praktik som visade vilka som var sanna och falska kristna. På så sätt fungerade melankolin som en skiljelinje mot den anglikanska kyrkan. Att metodisternas melankoli blev så häftigt kritiserad berodde på att den ansågs representera en farlig och subversiv form av religiositet som hotade den politiska ordningen.

Sara Ekström studerar Gustav III:s avsikter att mobilisera folkets känslor i politiska syften genom att undersöka kungens planer för en offentlig invigning av en ny staty över Gustav Vasa. Planerna som aldrig blev av resulterade i en högst intressant brevväxling som visar att kungen avsett att väcka en bestämd uppsättning av känslor hos folket – bland annat entusiasm och fosterlandskärlek, något som tyder på att han omfattat upplysningsfilosofernas syn på människan och att han behövt ta ställning till tidens nya teorier om hur känslor sprids i folkmassorna. Härav kan man också sluta sig till att Gustav III betraktat sig själv som en filosofkung.

Maya Nomoto diskuterar nostalgi och känslor av saknad i den franske författaren Pierre Lotis exotiserande reseroman om ett japanskt tillfälligt konvenansäktenskap, *Madame Chrysanthème*, som trycktes på många språk

i en rad upplagor efter att den kommit ut 1887. Loti sökte efter en flyktväg från moderniteten och hoppades finna den i Japan, men drabbades där i stället av en känsla av förlust. Samtidigt som han intensivt samlade japaniska föremål fann han Japan djupt förtingligt, ytligt och därmed på väg att moderniseras, och han förtingligade även sin tillfälliga fru, osäker på om hon var en människa eller en docka.

Känslor i krig har blivit ett viktigt subfält inom känslöhistorien. Anne Hedén diskuterar i sin artikel hur minnen och vittnesmål från svenska frivilliga i finska inbördeskriget 1918 visar på en känslomässig ambivalens mellan de ideal som drev dem till att medverka på de vitas sida och den brutala våldsutövning som de upplevde och även deltog i. Behovet av att finna sin medverkan legitim ledde till en emotionell distansering från våldet och en avhumanisering av den röda sidans offer. De kunde också dra detta längre genom att ta avstånd från finländare i allmänhet, som ett rått och ociviliserat folk.

Josephine Selander historiserar i sin artikel nutida föreställningar om ”mindfulness” och hur de relaterar till känslöhanteringsens 1900-tals-historia. Hon tar sin utgångspunkt i de freudianska psykoterapeuterna Karen Horney och Erich Fromm och visar hur de införlivade zenbuddhistiska tankar i sina teorier. Selander diskuterar en ”känslöhanterings ekonomi” för att visa ett föränderligt system av metoder för att hantera känslor. Hon menar att en viktig förändring skedde i denna ”ekonomi” när zenbuddhistiska tankar gjorde sitt inträde. Därigenom lades en grund för självhjälptekniker för att hantera och styra känslor – tekniker som i senare skede blivit stapelvara i vår samtids diskussioner och sjukvårdssystem.

Karolina Enquist Källgren undersöker hur idéer om filosofins tröst formulerades hos den tyske kulturteoretikern Walter Benjamin och den spanska filosofen María Zambrano. Båda diskuterade och praktiserade ett tröstandets tänkande under de förföljelser och det våld de fick erfar och bevittna under 1930-talet i Tyskland och Spanien. Enquist Källgren visar hur båda resonerade om betydelsen av *exempla*, och hur de därmed återknöt till stoisk filosofi om moraliska exempel som tröst. Zambrano diskuterade moraliska exempel på mänsklig karaktär medan Benjamin snarare framhöll objekt och fragment som *exempla*. Båda varianter kunde trösta i nuet och fungera som vittnen över en civilisation som höll på att gå förlorad. Enquist Källgrens artikel blir därigenom ett exempel på en fruktbar dialog mellan filosofihistoria och känslöhistoria.

Pär Wikman diskuterar ”välfärdsgotik”. Mer precist använder han ”det gotiska” som en analytisk lins – som en estetisk kategori – för att undersöka hur välfärdsstaten och folkhemssverige beskrevs under 1990-talet. Den empiriska kärnan är Yvonne Hirdmans inflytelserika *Att lägga livet till*

rätta från 1989 och Wikman läser den som ett exempel på hur rädsla eller sorg över statlig kontroll artikuleras. Särskilt, menar Wikman, får den sociala ingenjörskonsten bli en symbol för de känslor som knyts till folkhemmets starka anspråk på att styra samhälle och medborgarnas liv. Avgörande för Wikman är att känslor blir en bärande del av värderingen av folkhemmet, oavsett hur det värderas.

Annelie Drakman föreslår att ett nytt komplex av akademiska dygder växte fram från mitten av 1900-talet som var starkt beroende av ett känslomässigt förhållningssätt till vetenskaplig verksamhet. Drakman kallar dessa akademiska dygder för ”autentisk kreativitet”. Autentisk kreativitet högaktar just kreativitet och känslan av glädje i relation till vetenskaplig forskning, inte bara som ett sätt att beskriva vad vetenskap är och vem vetenskapsutövaren är, utan också vad som är god vetenskap och pålitliga kunskapsaktörer. Den riktiga vetenskapen guidas av passion och positiva känslor för arbetet. Genom sin artikel knyter Drakman an till forskning om epistemiska dygder i det förflutna, men också till en framväxande forskning om känslornas historiska roller och funktioner i vetenskapshistorien.

Temasektionen avslutas med en kommentar till det aktuella läget. Var står känslohistorien i dag? Har vi redan kanske passerat kulmen för den emotionella vändningen? I stället för att skriva en traditionell forskningsöversikt har Mari Eyice tagit pulsen på läget genom att intervjua sju nu aktiva, framstående forskare på fältet: Katie Barclay, Xavier Biron-Ouellet, Rob Boddice, Rhodri Hayward, Bettina Hitzer, Piroska Nagy och Raisa Maria Toivo. Hon visar att fältet har utvecklats i riktning mot praktiker, materialitet och kroppslighet, och flera av forskarna talar om en utvidgning av fältet mot en erfarenheternas historia, ”history of experiences”, för att bättre fånga in den existentiella fråga som känslohistorien i grunden alltid har handlat om.

Noter

1. De största forskningscentra finns vid Queen Mary, University of London och Max Planck-institutet i Berlin. För en aktuell lägesbeskrivning av akademisk känslohistoria, se Rob Boddice: *The history of emotions* (Manchester, 2018), 1–7. Se även Barbara H. Rosenwein & Riccardo Cristiani: *What is the history of emotions?* (Cambridge, 2018) och Susan J. Matt & Peter N. Stearns (red.): *Doing emotions history* (Urbana IL, 2014).

2. Jan Plamper: *Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte* (München, 2012) 53 f. Plamper är här inspirerad av Barbara Rosenwein: ”Worrying about emotions in history” i *The American Historical Review* 107:3 (2002), 822 f.

3. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 53 f.; jfr Boddice: *The history of Emotions*, 26 f.

4. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 57 f.

5. Rosenwein: "Worrying about emotions in history", 822 f.
6. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 62–66.
7. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 68 f.; jfr Peter N. Stearns & Carol Z. Stearns: "Emotionology. Clarifying the history of emotions" i *American Historical Review* 90 (1985).
8. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 79 f.; Rosenwein: "Worrying about emotions in history", 821–845.
9. Plamper: *Geschichte und Gefühl*, 79 ff.; Rosenwein: "Worrying about emotions in history", 821–845.
10. William M. Reddy: *The navigation of feeling. A framework for the history of emotions* (New York, 2001).
11. Paul White: "Introduction" i *Isis* 100 (2009), 792–797.
12. Paul White: "Darwin wept. Science and the sentimental subject" i *Journal of Victorian Culture* 16:2 (2011), 195–213.
13. Lorraine Daston & Peter Galison: *Objectivity* (New York, 2007); Sorana Corneanu: *Regimens of the mind. Boyle, Locke, and the early modern cultura animi tradition* (Chicago IL, 2011); Otniel Yizhak Dror, Bettina Hitzer, Anja Laukötter & Pilar León Sanz: *History of science and the emotions* (Chicago IL, 2016); Plamper: *Geschichte und Gefühl*.
14. Thomas Dixon: *From passions to emotions. The creation of a secular psychological category* (Cambridge, 2003); Ute Frevert: *Emotional lexicons. Continuity and change in the vocabulary of feeling 1700–2000* (New York, 2014).
15. Se exempelvis Fay Bound Alberti (red.): *Medicine, emotion and disease, 1700–1950* (New York, 2006); Fay Bound Alberti: *Matters of the heart. History, medicine, and emotion* (Oxford, 2010); Rob Boddice: *The science of sympathy. Morality, evolution, and Victorian civilization* (Urbana IL, 2016); Elena Carrera: *Emotions and health, 1200–1700* (Leiden, 2013); Bettina Hitzer: *Krebs fühlen. Eine Emotionsgeschichte des 20. Jahrhunderts* (Stuttgart, 2020).
16. För en systematisk reflektion kring de olika angreppssätten, se Boddice: *The history of emotions* och Rosenwein & Christiani: *What is the history of emotions?*.